

Horváth Péter

Apró korrekciók

TÉREY JÁNOS: *BOLDOGH-HÁZ, KÉTMALOM UTCA. EGY CÍVIS VALLOMÁSAI – A HELYTÖRTÉNETI FORRÁSOK TÜKRÉBEN*

Megtiszteltetés volt, amikor megkerestek azzal a kéréssel, hogy Térey János szóban forgó kéziratát kiadása előtt annak helytörténeti vonatkozásaiban még tekintsem át. A szerző kutatásai során nem melleleg folyamatosan tartotta a kapcsolatot azokkal a személyekkel, akik Debrecen kusza históriájában járatosabbak, így e sorok írójával is többször beszélgetett. Térey János munkáján látszott tehát, hogy műve még formálódik, amelynek befejezése sajnos már nem adatott meg számára. Megannyi kérdés merült fel ekképpen a kézirat olvasásakor. Lássuk el lábjegyzettel a szöveget? Ezzel megtörnénk a regény ívét. Cseréljük le azokat a részeket, amelyek biztosan nem feleltethetők meg a helytörténeti tényeknek? Ezeket az egyeztetéseket a szerzővel már nem állt módunkban megtenni. Vagy hagyjuk úgy a vitatott részeket, ahogyan azt az író saját képére formálta? Ez a megoldás azonban sok helyen ellentmondana a valóságnak.

Miután regényről van szó, végül csak azok a szakaszok módosultak – és azok is csak a legkisebb mértékben –, amelyekhez feltétlenül hozzá kellett nyúlni, vagyis arra törekedtünk, hogy a megjelent mű minél inkább megfeleltethető legyen a kéziratnak. Csak pár olyan módosítást eszközöltünk tehát – példának okáért Térey Jánosnak a szülőházára vonatkozó történeti leírása esetében –, amelyről pontosan tudtuk, hogy korábban másokkal is egyeztetett. A Kétmalom utcai házról még átküldtem számára a tervtári anyagokat, arra azonban már nem volt idő, hogy azokat művében felhasználhassa. Részint tehát torzó maradt a szerző utolsó munkája, viszont még így is egy olyan alkotásról van szó, amelyet örömmel forgat az olvasó. A felmerülő egyes kérdéskörök magyarázatául pedig álljon itt e helyen egy leírás, amely a regény fonalát nem szakítja meg, mégis segíthet az olvasónak eligazodni a cívisváros amúgy is regényes múltjában.¹

A közép- és koraiújkor Debrecen

Debrecen középkori leírásával kapcsolatban az író Szentlászlófalva – napjainkban a belváros része – birtokosaként Péterfia Jakabot jelölte meg, viszont tudományos bizonyossággal egyértelműen nem jelenthető ki, hogy a hajdani különálló település feje ő lett volna. Sőt, bizonyos források éppen arra engednek következtetni, hogy Péterfia uradalmi területe Mesterfalva lehetett.² Szentlászlófalva középkori templomát mindazonáltal számos kutató próbálta már beazonosítani, több-kevesebb sikerrel, a szentély pontos elhelyezkedéséről viszont mind a mai napig nincsenek megbízható

1 Munkám megjelenéséhez köszönettel tartozom Nagy Boglárkának, a Jelenkor Kiadó főszerkesztőjének, akinek a gondozásában megjelenhetett Térey János *Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy cívis vallomásai* című regénye. Nem különben köszönettel tartozom a szerző családjának, hogy még a mű kiadása előtt áttekinthettem a Debrecenhez ezernyi szállal kötődő írást.

2 Lásd bővebben: Anjoukori okmánytár IV. kötet, 1884, 141. tétel, 226–232, továbbá Módy György,

forrásaink. Egyes kutatók a Szappanos, míg mások a Kölcsey és Kazinczy utcák környékére képzeltek el az épületet, Balogh László és e sorok írójának legújabb kutatásai alapján azonban valahol az 1728-ban alapított Morgó csapszék környékén – tehát a mai Gólya utca és közvetlen térségében – állhatott a szóban forgó tömb, ami valamikor 1192–1200 körül épülhetett, és a legnagyobb valószínűséggel 1484 tavaszán égett le. Corvin János 1503-ban az egyik oklevelében még megemlítette a szentélyt, ezek alapján pedig ekkoriban még állt az épület, s csak ezután tűnt el véglegesen.³

A várost többször pusztító tűzvészek tehát valóban részint újrendezték a település arculatát, és a telekhatárok is módosulhattak ezáltal, a civiskurázi azonban már a legkorábbi időkben is megkövetelhetette a porták mind egzaktabb határának megtartását, hiszen a belváros területén nem voltak egységes telekméretek, s így érthető módon mindenki ragaszkodott a saját birtokához mint vagyontárgyához. A legkorábbi, 1760-as évekre keltezhető részletes térképünket – amelyen a portákat már számokkal jelölték – a mai állapotokkal összevetve éppen azt látjuk, hogy a telkek területe sok helyen még napjainkig sem változott meg, már ahol azokat a város átalakulása nem sodorta el véglegesen.

A legkorábbi időkben, amelyekről adatokkal rendelkezünk, egyébként nem jelölték az ingatlanokat számokkal. Egy-egy adásvétel során is csak azt rögzítették, hogy ki adta el a birtokát, ki az új vevő, s hogy kik a közvetlen szomszédok. A 18. század során viszont már számozták a portákat, de meg kell jegyezni, hogy mindez még nagyon messze állt a mai logikától. Mindemellett a lakosok ekkor is hagyományosan – vitás ügyeik elbeszélése vagy lejegyzése során – jobbára a tágabb környezetüket és a szomszédjaikat említették meg, a számozás ekkoriban tehát inkább a városvezetés részéről volt lényeges, az adózás, népösszeírás és egyéb ügyek intézése miatt, a „közönséges” ingatlanokat – napjainkban közösséginek mondanánk –, úgymint az utcakapitányok épületeit, a templomokat, a városházát, a harmincados házat stb. pedig el sem látták számokkal.

Ekkoriban egyébként hat részre oszlott a város, ezek a főbb utcák neveit viselték: Piatz, Hatvan, Csapó, Péterfia, Varga vagy Szent Anna és a Czegléd utcai kerületek, hozzájuk pedig kisebb utcák és közök tartoztak. Ekképpen valóban nem volt mindegy, hogy valaki a Péterfia utcán avagy a „Péterfián” – tehát ténylegesen a kerület névadó közterületén –, vagy valahol az adott körzetben, voltaképpen a „Péterfiában” élt, vagy éppen külvárosi, „hóstáti” és taksás vagy bértelken lakott.

Hogy bonyolódjon a dolog, mindegyik főkerületet külön-külön számozták végig, s mindegyik további 5 tizedre – majd ahogy fejlődött a város, még egy-egy „Hóstáti” részre, amolyan külső övezetre – oszlott. Így alakulhatott ki tehát, hogy a hat nagykörzet központi találkozásánál a „Piatz uttzán” és közvetlen közelében négy 1-es jelzésű ingatlan is állott egykoron, nem könnyítve meg a tájékozódást.⁴ Egy szó mint

Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX, Debrecen, 1992, 43–57.

3 Balogh László, *Hajdú-Bihar megye középkori templomainak keletelési dilemmái*, *Civisporta*, 2018/2, 131–133., illetve Horváth Péter, *A debreceni Morgó és Novella csapszék*. [Helyi védettség felterjesztéséhez készült ügyirat, 2019]

4 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban MNL. HBML.) DvT. 34., illetve Debrecen 1772-es lakossági összeírása. MNL. HBML. IV. A. 1011/v. 2. Megjegyzés: példának okáért a regényben szereplő Busi utca 13. szám a XVIII. század 60–70-es éveiben a kerületenkénti

száz, a 18. századi közigazgatás világában eligazodni ekkoriban sem volt egyszerű feladat, nem csoda, hogy ezt a számozáslogikai megoldást főként a városvezetés alkalmazta egy-egy ügyes-bajos dolog intézése során.

Térey János a várostervezés tekintetében szembeállította Debrecen tűzvéseit és Szeged árvízzel sújtott települését, s arra a következtetésre jutott, hogy a községet ért csapások tekintetében a civisvárosban a korai időkben nem vittek végbe átfogó városrendezési koncepciót. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a már említett 18. századi atlaszon is feltűntettek tervezett új utcákat, sőt a települést körülölelő, jobbra vékony, egyforma telkekkel számoló kimért taksás porták – s a rájuk épült, jellemzően tornác nélküli házak – is már kezdtek megjelenni ekkoriban, szabályos egyenes utcanyitásaikkal. Igaz viszont, hogy Debrecen árokkal körülvett ősi magja a tűzvések ellenére is megtartotta archaikus formáját, a hajdani városárok pedig időnként csak meg-megtelt vízzel, főként a nyugati peremterületeken, a Hatvan és az egykori Német – ma Széchenyi – utcák közötti részeken, amerre a település természetes lejtése miatt időszakosan azért össze-összefolyt a víz.

Szilárd burkolattal fedett utcákat is csak itt-ott lehetett látni még ekkoriban. Kivételt egy-két lepallózott járda jelentett, s maga a Piac utcán egykoron végighúzódó, mintegy 650 méteres nagy híd, amelyről 1629-ből maradt ránk az első említés. Az építményt 1824-ben kezdték el bontani, éppen a csatornázás miatt, ami önmagában véve már egyfajta városrendezést jelentett, majd az 1850-es évek után mindinkább elterjedőben volt a közterületek téglaburkolattal történő lefedése is.

Nem mellesleg a 19. század közepe táján változott meg a város ingatlanszámozásának logikája, amelybe ekkoriban a középületeket ugyancsak bevonták. Bár a hat kerület továbbra is megmaradt, szerepük mindinkább csökkent, így az új szisztémában már nem voltak különálló befolyásoló tényezők. A városházát mint kiindulópontot 1-essel látták el, s innen voltaképpen spirálisan tovahaladva, egészen a négyjegyű számokig emelkedett a sor. Külön érdekesség, hogy mind a mai napig látható egy-egy kapu, amelyekre ezek a jelzések megtalálhatók.⁵ Ez a szisztéma azonban az idők előrehaladtával szintűgy egyre inkább nehézkesebbé vált, s emiatt 1898–1899 körül bevezették a jelenleg is használatos rendszert.⁶

Számos vita folyt tehát Debrecenben a telekhatárok megtartása, az épületek minőségi kivitelezése, az utcák szabályozása és a porták túlzó beépítése miatt, ek-

számosztás szisztémájában a 103-as számú ingatlan a Péterfia utca II. kerületében.

5 Zelizy Dániel, *Debreczen Sz. Királyi Város Egyetemes Leírása*, Debrecen, 1882, 790., Sági Lajos, *A debreceni nagy híd*, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1958–1959, Debrecen, 1960, 58, 68, illetve Horváth Péter, *Archaikus civisházak „épitőkockái” avagy céhes és manufaktúrális téglaelőállítás Debreczenben*, Civisporta, 2020/2, 95.

6 MNL. HBML. 219., MNL. HBML. Dvk. 24., atlaszok, továbbá Debrecen Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala [továbbiakban DMJV. PH.] Főépítész Iroda Építészeti Archivum – Mikrofilmtár Debrecen Város 1912-es Kataszteri térképe. Megjegyzés: a regényben is említett Busi utca 13. számú ingatlan a 19. század közepén 720. számú ház a Péterfiában, vagy 720. számú ház a Busi utcában, mivel ekkoriban már biztosan így hívták a közterületet. Egy másik említett portára, a Cserepes utca 10. számra kiterve pedig az a telek a 19. század második felében egzaktabban a Cserepes utca 1340. szám volt a Hatvan utca kerületében, és hozzá kell tenni, hogy a Cserepes utca mint kifejezés is használatos volt már e helyre valamikor az 1844–1860 közötti időkben. A közterületek elnevezésével kapcsolatban lásd bővebben: Balogh László, *Debrecen város utcanévkatasztere*, A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár közleményei 30, Debrecen, 2007, 72, 84–85.

képpen a magisztrátus folyamatosan foglalkozott a települést érintő ügyes-bajos kérdésekkel már a 18–19. század során is. Az Aczél-Haty-féle 1907–1909-es, illetve a Borsos József nevéhez köthető 1930-as városrendezési terv azonban már igencsak nagy korrekciókkal számolt. Sok telket szabályoztak, sőt ki is vásároltak az utcanyitásokhoz és -szélesítésekhez. A település vezetőit azonban a gazdasági válság és a világháborúk sora arra készítette, hogy a felhalmozott ingatlanértéket áruba bocsássa, így odává el egészen a 20. század első felére a mind átfogóbb városrendezést.⁷

A regényben felvonultatott városi épületek

A Péterfia utca 28. számú archaikus fésűfogas telekelrendezésű civisházra – mint korának egyik legemblematikusabb fennmaradt darabjára – több helyen is kitért az író.⁸ Eljátszott a gondolattal, hogy a mai Medgyessy Múzeum épülete valóban a Tóth család ősi fészke lehetett, mint ahogy azt a família anekdotakincse tartja, mindazonáltal ebben a kérdésben a levéltári források tükrében ő maga sem jutott közelebb a megoldáshoz. Hitelt érdemlően így tehát mind a mai napig nem lehet tudni, hogy az ingatlan valaha is a birtokukban állt volna a történelem során.

Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy a szóban forgó copf-barokk stílusú épület az 1760-as évek előtt már létezett, egyes részei pedig akár 17. századiak is lehetnek. Korai voltát többek között alátámasztja, hogy az északi mezsgyéjén található tornácos ház utcafronti bővítésményét már legrégebbi részletes várostérképünk is ábrázolja, tehát a telek ezen részén valamikor korábban egy előkerttel rendelkező civisházat emeltek, amit aztán mind az utca, mind a porta hátsó irányába lassan kibővítettek s idővel különféle toldalékokkal láttak el. A Térey János által leírt, 1829-re keltezett bővítés feltehetően a déli szárnyat érinthette, a történeti telek ezen oldalának beépítése – a múzeum restaurátor laborjának kialakításával – viszont csak az 1990-es évek második felében teljesedett ki, tehát a tömb a déli mezsgyéjén sokáig nem nyúlt el az udvar hátuljáig. Bármi legyen is az igazság az épület hajdani tulajdonosainak tekintetében, tény, hogy az egyik legszebb állapotban megőrzött archaikus civisházunkról van szó, amelyet bárki szíves örömet tudna ősi családjá vagy felmenői egykori birtokában.⁹

A regényben viszont szóba került a Csokonai-ház, mint olyan ingatlan, amelyet az 1802-es nagy tűzvész után nem sikerült renoválni. Tény, hogy a költő és édesanyja rossz anyagi körülményeik miatt nehezebben és lassabban újították fel a szóban forgó hajlékot, hiszen még 1804-ben is csak felében-harmadában állt a Darabos utcai ház – Csokonai Vitéz Mihály ráadásul mindeközben, 1805-ben meghalt –, azonban idővel mégiscsak elkészült az épület, amit majd csak valamikor 1882 és 1912 között toldottak meg, s így nyerte el ma is látható telekelrendezését és homlokzati struktúráját.¹⁰

7 MNL. HBML. DvT. 34. térképe, illetve DMJV. PH. Főépítési Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár Debrecen Szabályozási térképe 1908, 1912, 1930.

8 A regényben szereplő szomszédos Péterfia utca 30. számú ingatlant 2019-ben elbontották.

9 MNL. HBML. DvT. 34., MBNL. HBML. DvK. 24. térképek, továbbá Horváth Péter, *Adalékok Debrecen XVIII. századi várostérképének újradatálásához*, Cívissporta, 2019/2, 93–115.

10 Lásd még: a Darabos utcai ház újjáépítésének költségnaplója 1804. VI. 19. – 1805. I. 20. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei és feljegyzések*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002, 279–287., továbbá Horváth Péter, *A Darabos utca 19. számú helyi védettségű ingatlan leírása*. [Kézirat] Megjegyzés: bár

Az író természetesen szintúgy kitért szülőháza történetére, amely a Kétmalom utca 17. számú telken állott, s a legújabb kutatások szerint Renka János egykori tulajdonos jóvoltából 1887-ben nyerte el zárt sorúan megtervezett, de fedetlen kapubehajtóval kialakított szárnyfalas beépítésű, klasszicizáló stílusú formavilágát, mégpedig oly módon, hogy feltehetően a korábbi, ám szintén a 19. századra keltezhető fésűfogas telekelrendezésű kis házat – nem egyedi eset ez a városban – befoglalták. Részint ezt a feltevést támasztja alá az is, hogy a tömb bontásánál több 1857-es évszámmal ellátott téglakerült elő. Debrecenben a tartósabbnak tekinthető építőanyagok viszonylagos ritkasága miatt viszont nem egyszer megesett az is, hogy más portákon széthányt építmények anyagait ugyancsak felhasználták egy-egy ingatlan kivitelezése, illetve bővítése során.

A szerző eljátszott azzal a gondolattal, hogy Murvai Ferenc fiákeres és felesége emelte a hajlékot, de ez értelemszerűen csakis a befoglalt korábbi részekre vonatkozatható. A férj az 1869–1870-es népszéírás idején 35 éves volt, így a feltelezett 1857-re keltezett kivitelezés idején a 21–22. életévében járt. Matematikailag tehát valóban ő maga is lehetne a kis ház építője, a feltevés azonban egyelőre teljes bizonyossággal nem igazolható.

Az író gyermekkori élményeiből fakadóan – szemtanúja volt, amint a ház korábbi rendezése során téglák fordultak ki a földből – felvetette azt az elképzelést, hogy egykoron talán az ő portájukon állhatott az utca nevét adó két malom, ez azonban már biztosan nem fedi a valóságot. A szárazmalmok a ránk maradt források alapján ugyanis fa felépítményűek lehettek, és a mai Kétmalom utca 7–9. számú portákon álltak egykoron.¹¹

Térey János leírásában egyaránt kitért szülőházának tágabb környezetére, így megemlítette a hajdani Óbester borozót és a Mátyás pincét, ami jelenleg is a Péterfia és az Ajtó utca sarkán található. Külön érdekesség, hogy hajdanán tényleg pezsgógyár üzemelt benne, de hogy annak épült-e, azt hitelt érdemlően egyelőre nem sikerült igazolni. Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy a korábban klasszicizáló eklektikus stílusú homlokzattal megtervezett ingatlant 1896-ban emelték Török Gábor és családja megbízásából, a Török-féle debreceni pezsgógyár meglétéről viszont csak 1913-ból vannak adataink.¹²

Az író regényében egyaránt több debreceni személyt és középületet megemlített, így például Simonffy Emilt jelölte meg a Zenede alapítójaként, ennél azonban – mint ahogy az a cívisvárosban szokás – árnyaltabb a kép. A Zenedei Egyletet –

kevesen tudják, de a Kistemplom tornyában az óraszerkezet alatt mind a mai napig megtalálható az egykori „tűzorszoba”.

- 11 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban MNL. OL.] S. 11 – No. 511: 2, illetve MNL. HBML. DvK. 24-es 1811-re és 1872-re keltezhető térképei, továbbá lásd még az 1869-es népszéírás levéltári adatait, valamint DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtárában őrzött szóban forgó ingatlanra vonatkozó dokumentumokat.
- 12 Lásd még: DMJV. PH. Főépítészeti Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtárában őrzött szóban forgó ingatlanra vonatkozó dokumentumai, illetve a Debreceni Képes Kalendárium 1913-as számának reklámvovata. Megjegyzés: az Óbester borozó melletti terület voltaképpen a Bem tér. Az ott található Országzászló tövében lévő, virágágyássá alakított négyszögletű medencéről pedig már én is hallottam, amit Térey János szintúgy megemlített regényében, de hogy az valóban légmentes céllal épült volna a II. világháború alatt, azt egyelőre sem cáfolni, sem megerősíteni nem sikerült a ránk maradt dokumentumok alapján.

amelynek azért már voltak korábbi előzményei településünkön – egy bizonyos Farkas Ferenc vaskereskedő hívta életre, a társaság pedig majd csak 1861-ben hozta létre a Zenedét, ami 1862-től a Dégenfeld palota – mai MÁV Székház – 6 bérelt helyiségében kezdte meg működését. Innen gróf Dégenfeld Imre halála után, 1890-ben kellett elköltözniük, többek között feltehetően azért, mert ekkor vette kezdetét az épület plusz emeletének kivitelezése. Ebben az időben merült fel tehát a Zenede állandó helyének kialakítása, amely már valóban az akkori igazgató, Simonffy Emil nevéhez köthető. A tömb 1894-re el is készült, s mind a mai napig otthona a muzsikának.¹³

A kéziratban a Vármegyeháza Árpád-termével kapcsolatban szerepelt, hogy az épület ezen részében nemes családok armálisai vannak elhelyezve, azonban az 1911-ben Bálint Zoltán és Jámbor Lajos jóvoltából magyaros szecessziós stílusban tervezett ingatlan falain az 1876-ban megszervezett Hajdú vármegye településeinek címerai láthatók. Térey János a járásbíró és fogda épületét úgyszintén megemlítette művében. A jelenleg is álló Iparkamara utca 1. szám alatt található debreceni Törvényszéki Palotát avagy a fogdát Wágner Gyula tervezte valamikor 1882 után, feltehetően 1893 körül.¹⁴ A Klinika-épületeket viszont barokk stílusúnak írta le a szerző, mindazonáltal azok kivitelezési koruk miatt – mivel az 1910-es, '20-as éveire datálhatók – már inkább eklektizáló neobarokk stílusúaknak tekinthetők.

A regényben megemlített külterületekről és céltelepülésekről

A szerző művében felmenői, a Macsi Tóth család révén Józsa mint egykor különálló helység történetére is kitért, s annak elődjeként Kismacsot jelölte meg. Napjainkban viszont előzményét az itt álló hajdani község régi egyházáról főként Szentgyörgyfalvaként szokták emlegetni, s a mai lakóövezet – így voltaképpen a templommal rendelkező valamikori falu ezen területe is – csak 1982. január 1. óta képezi a „civisvidék” részét. Kismacs birtokdarabjait eddigi ismereteink szerint jobbára annak törökkori pusztulása után Debrecen kapta adományba, illetve zálogosította, s mivel a város vezetése a csatolt külterületeken az állandó kintlakást hosszú időn át tiltotta, Kismacsot is mint céltelepülést majd csak az 1960-as évektől hívta újra életre.¹⁵

Térey János egyaránt felvetette azt a gondolatot, miszerint valamelyik őse elhanyagolta a család nevét viselő nincstelennel zsúfolt telepet – amely nem mellesleg éppen a város szóban forgó övezetében feküdt –, mindez azonban nem állja meg a helyét, mivel ha egy korabeli földtulajdonos, akinek nevét legtöbbször maga a ké-

13 P. Stébel Ildikó, *A Zenede Palota története*, <http://www.parlando.hu/2012/2012-1/2012-1-38.htm> Az oldal utolsó megtekintése: 2021. 02. 17.

14 DMJV. PH. Főépítési Iroda Építészeti Archívum – Mikrofilmtár épületre vonatkozó iratai, továbbá Megyeri-Pálffy Zoltán, *A bécsi neoreneszánsz Debrecenben. Wágner Gyula igazságügyi palotái*, Régió kutatás Szemle, 2017/1, 49–51.

15 Mesterházy Károly, *Debrecen és környéke a népvándorlás és a honfoglalás korában = Debrecen története 1693-ig*, szerk. Szendrey István, Debrecen Megyei Városi Tanács VB. Művelődési Osztálya, Debrecen, 94.; Módy György, *A falutól a mezővárosig = Debrecen története 1693-ig*, 117–118., Szendrey István, *Debrecen, a mezőváros = Debrecen története 1693-ig*, 133. Megjegyzés: az egykori Kismacsot egy időben éppen Debrecen régi földesura, Rofoybn bán birtokolta, amit feltehetően 1284-ben kapott IV. László királyunktól érdemei elismeréseként. Nem véletlenül válhatott tehát ez a terület is jobbára a 17. század elején Debrecen részévé, miután az végleg elnéptelenedett a török időkben.

sőbbi telep is megőrizte, felparcelláztatta területét, azt végül külön-külön telkeként bocsátotta áruba. Az adásvétel létrejötte után pedig az egykori összefüggő földek hajdani birtokosának már semmiféle köze és felelőssége nem lehetett az ott lakók iránt.

Mindez jellemzően Debrecen történetében, ahogy azt már említettük, igencsak későn ment végbe, mivel a külterületeken történő állandósult életvitelt a városvezetés erősen tiltotta, s kényszeredetten majd csak 1896-ban engedélyezte – akkor is állami nyomásra –, s kizárólag a Homok- illetve Csapókert területén. A telepek létrejötte voltaképpen tehát a mind kintebb elhelyezkedő részekben inkább csak a kertségek lakóterületté nyilvánítása után mehetett végbe a 20. század első felében, később pedig mindinkább céltelepüléseket alakítottak ki, hogy 1987-ben magát a bellegelőt is 7 különálló külterületi övezetté, amolyan újabbskori kertségekkel alakítsák.

Debreceni legendáriumok és anekdoták

Az író a családjában hajdanában kötetett házasságok vonatkozásában megjegyezte, hogy jobbára – a civisek világában éppúgy, mint az évszázadok során oly sokszor más falvak és városok társadalmában is –, ahogy a közmondás tartja: amolyan „suba a subához, guba a gubához” frigyek szövődtek. Ebből a megszokott rendszerben pedig a regény szerzőjének felmenői között idővel egy jász származású lány lett a kivétel, akit aztán, ahogy Térey János leírta, „hajdúként vizsgált” az újdonsült debreceni rokonság. Maga a hajdú kontra jász gondolatmenet voltaképpen irodalmi ellentétpárnak tekinthető, mert ha jobban megvizsgáljuk, meg kell állapítanunk: a civisek sosem vallották magukat izzig-vérig hajdúságinak, főként mert az 1876-os területrendezések során kialakított Hajdú vármegye majd’ felét debreceni birtokok adták, s mindeközben maga a vármegyeháza is Debrecenbe került. Ekképpen tehát a debreceni civis maradt, s külön entitásként mind a mai napig az, ahogy és amennyire a kifejezés még él s használatos a település életében.¹⁶

Térey János elmesélte regényében Szarka kapitány históriáját is, amit talán minden itt élő hallott már. Az illető a legenda szerint a debreceni csatában harcolt 1849. augusztus 2-án Nagysándor József mellett, és elesett az ütközet során. A város lakossága pedig emlékművet állított azon a helyen, ahol holttestét megtalálták, így sírja mind a mai napig megtalálható az erdőpusztai országút mellett. Az ott álló obeliszken viszont a „Honvéd sír” felirat olvasható, s azt, hogy Szarka kapitány lenne ott eltemetve, sajnos urbán legendának kell tekintenünk. A fennmaradt iratok alapján ugyanis egy bizonyos Szarka János – bár nem kapitányi rangban – valóban harcolt a debreceni csatában, ő azonban túlélte az ütközetet, így tehát hogy kit rejt a sír, napjainkban már ténylegesen a múlt kódéba vész.¹⁷

Ami az újabb kori legendákat illeti: a szerző úgy tudta, hogy a debreceni Vidámparkban egykoron sok gyerek örömeire megtekinthető repülőgépet az oroszok 1990-ben vitték el magukkal, ez azonban megint csak nem fedi teljességgel

16 Balogh István, *Civisek társadalma*, Misztótfalusi Kiadó, Debrecen, 1946, illetve Balogh István, *A civisek világa*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1973. Megjegyzés: az 1876-os megyerendezést az 1876/XXXIII. törvénycikkkel szentesítették. Lásd bővebben: Kiss Nikolett, *Hajdú vármegye története*, Hajdani vármegyénk, Belvedere Meridionale, XXI. évfolyam, 7–8. szám, Szeged, 74–76.

17 Horváth Attila hadtörténeti kutató vizsgálatai alapján.

a valóságot. A LI-2-es típusú repülőgép szárnyait ugyanis már 1987-ben leszerelték, a történetben annyi igazság azonban mégiscsak fellelhető, hogy a géptestet valóban az akkoriban még Debrecenben állomásozó szovjet katonák segítségével emelték le a dombjáról, majd azt helikopterrel vitték át az Ady Endre úton álló teherautóra, hogy átszállítsák a hármashegy-i haditechnikai parkba, ahol aztán az egészet szépen lassan elhordták. Mindeközben az 1990-es években maga a haditechnikai park is megszűnt, kiállítási tárgyai pedig szétszóródtak az országban. A LI-2-es repülőgépet – már ami megmaradt belőle – újra szétszerelték, egyes források szerint pedig Alsónémedibe vitték volna, de oda már csak a két motor érkezett meg.¹⁸

Záró kitekintés, avagy egynémely műemléktáblák Debrecenben

A Kétmalom utca 17. számú ingatlant 2003-ban elbontották, mivel azonban helyi védettségű épületről volt szó, ezért pincéje valamilyen kőszá gondolatnál s oknál fogva mégis megmaradhatott, homlokzatát pedig az eredetihez hasonló módon megidézték, annyi különbséggel, hogy míg a hajdani ház kapubejárója felülről teljesen nyitott volt, addig az új tömböt zártsorú formában, fedett kapuzattal valószínűsítették meg. Megjegyzem, amúgy tényleg jól sikerült. E helyen kell kitérni viszont arra is, hogy Debrecenben az idők során egyébiránt számtalan jóhiszemű, részint azonban félrevezető információt tartalmazó táblát helyeztek el a büszke utókor, elég talán a Batthyány utca 24. számú ház kőlapjára gondolnunk: „[...] lakóépület a XIX. század elejéről”. Ezzel szemben a civisház az 1760-as évek előtt már biztosan állt. A Kossuth utca 4. számú, úgynevezett Kis Orbán-féle kereskedőépület táblája megintcsak félrevezet bennünket, amely szerint a tömb homlokzata 1838-ból származik – mintha Debrecenben az 1802-es és 1811-es tűzvész az egész várost szó szoros értelmében porig égette volna –, holott pontosan tudjuk, hogy 1800 körül az ingatlan főháza mai formájában már létezett. A Hatvan utca 23. számú ingatlan falába elhelyezett felirat szerint „E házban született Csokonai Vitéz Mihály”. Ott biztosan nem, mivel ezt az épületet jóval a költő halála után emelték. A mives, drága kőtábla viszont a Bethlen utca egyik épületén már állt korábban – mivel azt tévesen Csokonai Vitéz Mihály szülőházaként azonosították. Ezt a csorbát köszörülte ki aztán kutatásai során Zoltai Lajos, majd a táblát korábbi helyéről kivésette, s áthelyeztette a Hatvan utca 23. számú ház falába.

Vagyis kicsit hibás táblát avatni a civisvárosban szinte már amolyan „hagyomány.” S nincs ez másképp sajnos szerzőnk esetében sem. A Kétmalom utca 17. számú 2003-ban épült új ingatlan zöldmázfalára helyezett táblán ugyanis ez áll: „E házban élt Térey János”. Ismét csak azt mondhatjuk, amit Csokonainál: „Na ebben biztos nem! Legfeljebb abban, ami a helyén állt!”

¹⁸ Megjegyzés: a gépről az egyik utolsó fotót Lőrincz János készítette. Lásd bővebben: http://www.li-2.hu/?modul=html&content=esemenyek_mozgatasok, továbbá <http://debrecenikepeslapok.blogspot.com/2015/10/a-li2-es-csodarepcsi.html>, illetve <https://www.dehir.hu/debrecen/volt-egyszer-egy-li-2-es-repulo-gep-a-debreceni-vidamparkban/2014/11/29/> Az oldalak utolsó megtekintése: 2020. 06. 22.